

AJALOOSÜNDMUSTE ALGUSTÄHT

Tagasivaade

Ajaloosündmuste algustähte on meie keeleteadlaste nüüdseks arutanud kaks korda, esimene kord Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteadlaste 1934. aastal, teine kord Emakeele Seltsi keeleteadlaste 2012. aastal, ja võib öelda, et mõlemal korral jäi asi mingis mõttes poolikuks.

1934. aastal algatas ajaloosündmuste algustähte arutamise Elmar Muuk, kuid ei jõudnud ise küsimust põhjalikumalt läbi töötada, mistõttu oli ka keeleteadlaste vastus Muugile üldsõnaline (Kask 1970: 404). 2011.–2012. aastal tehti Urve Pirsu eestvedamisel jõudumööda eeltööd, kuid otsuse kavandit arutati liiga kitsas ringis – arvamusi saadi vaid neljalt ajaloolaselt – ning seda ei pandud enne lõplikku vastuvõtmist ka avalikule arutelule, kuigi mõne eelmise otsusega oli toimikond sellist praktikat juba rakendanud.

Kui otsus oli vastu võetud ja avalikuks tehtud, koostasid ajaloolased avaliku vastulause, millele oli alla kirjutanud kaksikümmend kolm ajaloodoktorit ja -professorit. Pärast uusi arutelusid ajaloolastega võttis Emakeele Seltsi keeleteadlaste 16. novembril 2012 vastu otsuse uue variandi, mis mõõnas ajaloolaste erisoove.

Millest asi alguse sai?

Et filoloogid üldse hakkasid suurt algustähte kui võrdlemisi õrna teemat torkima, tuli sellest, et neile ei andnud rahu ajaloosündmuste kirjutamise keerukus. Kasutusel olid nii nimemall (nimi suure tähega, liigisõna väikesega) kui ka esisuurtähemall (esimene sõna suure tähega, ülejäänud väikesega), ning just sellest viimasest kui eesti ortograafias suhteliselt kõrvalisest algustähemallist (Saari 1974) sooviti lahti saada.

Ajaloosündmuste esisuurtähest loomine oleks olnud järjekordne samm

niigi keeruka algustähereglistiku lihtsustamise teel. Eelmine suurem ja edukas lihtsustamine oli tehtud Tiiu Ereli (2000) algatusel Emakeele Seltsi keeleteadlaste 1994. aasta otsusega, kui käibest jäi kõrvale jutumärke ja läbivat suurtähte kombineeriv mall (*kauplus „Rahva Raamat”, ajakiri „Eesti Loodus”*). Muudatuse tulemusena võis edaspidi viies nimerühmas jutumärgid ära jätta ehk kirjutada asutusi, perioodikaväljaandeid, kaupi, autasusid ja üksikõidukeid tavalise nimemalli järgi (*kauplus Rahva Raamat ~ Rahva Raamatu kauplus, ajakiri Eesti Loodus*).

Esisuurtähte on eesti õigekirjas rakendatud kahes-kolmes nimetusrühmas. Reeglitesse on olnud sisse kirjutatud ajaloosündmuste esisuurtäht, seekõrval on esisuurtäht kuigivõrd figureerinud ka muusikateoste ja õigusaktide pealkirjade kirjutamisel, kuid neis kahes rühmas pole seda siiski reegli tasemel kunagi vastuvõetavaks tunnistanud.

Kui jätame kõrvale pealkirjad, mida tuleb kirjutada jutumärkides ja esisuurtähega, võime jagada keelendid suure ja väikese algustähe kasutamise seisukohalt kaheks: nimed, mis kirjutatakse alati suure tähega, ja nimetused, mida võib alati kirjutada väiketähega. Määratlus „võib kirjutada väiketähega” viitab sellele, et suurtäht ei ole tingimata välistatud (nagu on nimede puhul väiketäht üldiselt välistatud, kui see pole just kujundusvõte vms). Neid juhtumeid, kus nimetusi ehk mittenimesid võidakse mingi kokkuleppe alusel kirjutada suure tähega, on laias laastus kolm: kui soovetakse näidata nimetuse 1) ametlikkust, 2) püsikindlust või 3) tunde rõhku (ülimumsuurtäht, personifitseeriv suurtäht, adressaatide Sina ja Teie suurtäht) (Erelt 2016: 23). Püsikindlust näitav suurtäht on tavapärastelt olnud esisuurtäht, ametlikkussuurtäht on aga haaranud peale nime kaasa ka liigisõna.

Selles, et ajaloosündmustel on enamasti nimetused, harvemini nimed (EKG II: 367), on oldud enam-vähem ühel meelel. Muutunud on arvamused aga ses suhtes, kas neid nimetusi tuleks kirjutada väiketähega nagu nimetusi, iga sõna suure tähega nagu nimesid või veel kuidagi kolmandat moodi – püsikindlust näitava esisuurtähega.

Kuidas on reegel kujunenud?

Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna 23. oktoobri 1934. aasta otsus nägi ette kirjutada ajalooliste sündmuste fikseerunud nimetusi nagu pärisnimesid. Suur algustäht oli seejuures läbiv: *Põhjasõda, Kolmekümneaastane Sõda, Soome-Ugri I Kultuurkongress, Nikea Kirikukogu, Punased Aastad* (Saareste 1935; Kask 1937: 229). Johannes Aaviku grammatikas (1936: 323) olid ajaloosündmuste nimetuste lahku kirjutatavad sõnad siiski väiketähega, nagu *Kolmekümneaastane sõda* ja *Jüriöö mäss*, kuid oli lisatud märkus, et parem oleks kirjutada ka kõik muud sõnad suure tähega (*Kolmekümneaastane Sõda*).

Johannes Valgma ja Nikolai Rummeli 1968. aasta grammatika tõi ajaloosündmuste nimetamisel esimest korda mängu ka liigisõna mõiste: ajalooliste sündmuste nimetuses kirjutatakse pärisnimeline osa suure tähega, liiki näitav sõna aga väikese algustähega, nt *Trooja sõda, Jüriöö ülestõus, Laste ristisõda, Verine pühapäev, Teine maailmasõda*. Nagu näha, võib nimeks olla nii päris-kui ka üldnimi ning liigisõnaks nii liht-kui ka liitsõna. Kuivõrd riigikord oli vahepeal muutunud, täiendasid lihtsat ja selget üldreeglit austust väljendava läbiva suurtähega kirjutatavad erandid: *Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon* ehk *Suur Oktoober, Suur Isamaasõda, Pariisi Kommuun* (Valgma, Rummel 1968: 371).

Taktika muutus, kui ilmus 1976. aasta õigekeelsussõnaraamat. Siitpeale rõhutati, et ajaloosündmusi nimetatakse enamasti üldnimeliselt (peame meeles:

üldnimi kirjutatakse üldiselt väikese tähega), kuid nimetuse püsikindluse näitamiseks kasutatakse esisuurtähte. Nimetuste kõrval toodi esile nimesid, mida võib kirjutada läbiva suurtähega, sedasama lubati teha austuse märgiks ka mõnede nimetuste puhul (ÕS 1976: 884). Ei ÕS 1976 (mille algustäheortograafia reeglistiku oli kirjutanud Tiiu Erelt), Eduard Vääri keskkooliõpik (7. trükk 1976) ega ka Tiiu Ereli ortograafiavihik (esimene trükk 1995) ole toonud näiteid selle kohta, kas ajaloosündmustel võib olla ka selliseid nimetusi, mis pole kinnistunud ja mida võiks sellel või mõnel muul põhjusel kirjutada väiketähega.

Tegelikuses on niisugused nimetused täiesti olemas ja keelekorralduses on kujunenud praktika kirjutada neid mitte ajaloosündmuste esisuurtähe reegli järgi, vaid kui tavalisi üldnimesid. Mida uuem nimetus, seda vähem on põhjust rääkida tema püsikindlusest või kinnistumisest ja seda loomulikum on kasutada universaalselt väiketähte: *külm sõda, esimene ja teine lahesõda, laulev revolutsioon, rooside revolutsioon, oranž revolutsioon, sametrevolutsioon, aprillirahutused, pronksiöö, araabia kevad, rändekriis*.

Kui kirjutada ajaloosündmuste kinnistunud nimetusi esisuurtähega, seisaksime silmitsi selliste opositsioonidega nagu *rooside revolutsioon* (ei ole veel püsikindel nimetus) ja *Rooside sõda* (püsikindel). Kas on ikka mõtet mitteaajaloolasi sellise vahetegemisega koormata? Muide, kui keeleteoimkondlased 2012. aastal ühel arutelul ajaloolaste käest küsisid, kust saab teada, millised ajaloosündmuste nimetused on püsikindlad ja millised mitte, oli vastus oma lihtsuses geniaalne: iga ajaloolane teab seda. Võib-olla teab, võib-olla mitte. Näiteks on ajaloolaste 2012. aasta vastulauses muu hulgas soovitud-soovitatud kirjutusviisi *Eesti vabadussõda*. Kuis nii, aga äkki on meie tähtsa ajaloosündmuse püsikindel nimetus siiski *Vabadussõda*, nagu annab „Eesti entsüklopeedia”? 1937. aastal õpetas „Eesti õigekeelsuse-

sõnaraamat” (EÕS), et tuleb kirjutada *Vabadus(e)sõda*, kui „selle all mõeldakse Eesti Vabadussõda”.

Väiketäht, mis uuemate ja nimetamise seisukohalt muutlike ajaloo-sündmuste puhul näib ülimalt loomulik, tekitab vanemate ja suure algustähega mällu sööbinute puhul rohkem kõhklusi. See on paratamatu ja siin on vaja lihtsalt üleminekuaga. Sel üleminekuajal võiks kool kui reeglistuse seisukohalt tulevikku vaatav institutsioon võtta suuna väiketähele,¹ mis võimaldaks õpetada ja õppida *rooside sõda* ja *rooside revolutsioon*, *vabadussõda* ja *Eesti vabadussõda*, *kodusõda* ja *Ameerika Ühendriikide kodusõda*, *madisepäev* ja *madisepäeva lahing* jne. Need, kes juba koolidest läbi käinud, võivad oma eratekstides valida kas suure või väikese tähe; erialapruuk ehk ajalookirjandus võib, kui soovib, hoida tava, mis aitab lahterdada sündmusi püsikindlaiks ja püsikindlusetuiks.

Keeletoimkond on tunnistanud ajaloolaste separaatmalli vastuvõetavaks, kuid jätnud malli rakendusala mõneti ebamääraseks. See on andnud alust kahetistele tõlgendustele: 1) üldkeeles kirjutame väiketähega, ajaloolased kirjutavad esisuurtähega; 2) kirjutame väiketähega, kuid on rühm nimetusi, kus tuleks kirjutada suure tähega.² Taime- ja loomanimetuste ning loomatõugude nimetuste praegu kehtivais reeglis on fikseeritud, et erialapruuk on väiketäheline, üldkeeleprouk suurtäheline (Erelt 2016: 26–27), sama moodi saaks ajaloo-sündmuste puhul fikseerida, et ajaloolastel on tava kirjutada püsikindlaid nimetusi nimedena. Niisugune esitus annaks selgemad juhised ka kooliõpe-

¹ 2012. aastal ja hiljem ilmunud emakeele-õpikuis ongi ajaloo-sündmusi õpetatud kirjutama väiketähega, vt nt Avita kirjastuse 5. ja 9. kl õpik, Koolibri kirjastuse 6. kl õpik. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsust kajastavad ka Tiit Erelti „Eesti ortograafia” viies, täiendatud trükk (2016) ja Maire Raadiku „Õigekirjaspikker” (2016).

² Eesti Keele Instituudi keelenõuandeel saadetud meiliküsimus 15. IV 2013.

tusele, kus asjad käivad üldkeele, mitte kitsalt ajaloo-teaduse reeglite järgi.

Mis ajaloolasi häiris?

Ajaloolased mõnsid oma vastulauses, et kolm kõrvutist malli on liiast, kuid olid nõus loobuma vaid nimemallist, mitte esisuurtähest. Kui neid kaht omavahel võrrelda, siis on esisuurtähte kindlasti hõlpsam rakendada kui nimena kirjutamist. Nimemalli puhul tuleb mis tahes nimerühmas osata teha vahet nimel, mis käib suure tähega, ja liigisõnal, mis käib väikese tähega, kuid see on raske (kas kirjutada *Pimedate Ööde filmifestival* või *Pimedate Ööde Filmifestival*, *Maarjamaa Risti teenetemärk* või *Maarjamaa Risti Teenetemärk*, *Mobiilse Elu pakett* või *Mobiilse elu pakett* jne).

Osal ajaloo-sündmustel on kujundlikud liigisõnad (nt *verine pühapäev* pro *pühapäevane meeleavaldajate tulistamine*), mida on kord peetud nime osaks (siis on kirjutatud *Verine Pühapäev* – ÕS 1976: 884) ja kord liigisõnaks (*Verine pühapäev* – Valgma, Remmel 1968: 371). Sama probleemi näeb muudiski nimerühmades, nt on *Suurest Katlast* nüüdseks saanud *Suur katel* (*katel*-sõna ei peeta Eesti kohanimesedes enam liigisõna kujundlikuks sünonüümiks, vaid tavaliseks liigisõnaks – on olemas ka *Väike katel* ja *Kurissoo katel*). Ühel meel on ajaloolased ja filoloogid olnud selles, et nõukogude ajast pärit austussuurtähest ja -nimedest on aeg loobuda:³ see lubab nt *Suure Prantsuse revolutsiooni* või *Prantsuse kodanliku revolutsiooni* asemel öelda ja kirjutada lihtsalt *Prantsuse revolutsioon* – *Révolution française*.

Ajaloolaste vastuväide läbinisti väiketähega kirjutamisele oli see, et väiketähe puhul puudub lugejal võimalus aru saada, kas räägitakse konkreetsest ajaloo-sündmusest või kasutatakse lihtsalt

³ Mati Lauri kommentaar Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 29. XI 2011 koosolekul ja Marek Tamme 15. XI 2011 kiri Emakeele Seltsi keeleteoimkonnale.

kujundlikke väljendeid. Sellele on väga lihtne vastata ja seda on õigupoolest teinud juba Urve Pirsu keeleteoimkonna algse otsuse selgituses: aru saadakse ennekõike konteksti najal. Kui raadiodiktor ütleb hommikusi liiklusuudiseid lugedes, et eile oli *must neljapäev*, ei hakka ta täpsustama, et head kuulajad, see on must neljapäev (ühe või kahe) suure algustähega. Ei, ta loeb seejärel ette juhtunud õnnetused ja me saame aru, mida ta tegelikult mõtleb. Suurtähe puudumine ei kahjusta meie võimet öeldust-kirjutatust õigesti aru saada (kõnes ei ole suurtähte!), kuid suurtähesund paneb meid tarbetute asjade üle pead murdma.

„Ja kui vaadata teiste riikide kogemusele, siis ei ole me teadlikud, et üheski teises eesti keelega võrreldavas keeles oleks mindud üle ajaloosündmuste väikse algustähga kirjutamisele,” kirjutavad Eesti ajaloolased. Soome kodumaiste keelte instituudi koostatud käsiraamatu (Oikeinkirjoitusopas 2013: 54, sama reegel ka nt 6. trükkis 2009) järgi käivad sõdade (ja ajalooperioodide) nimetused soome keeles väikese tähega: *ensimmäinen maailmansota, talvisota, isoviha 'põhjasõda', jatkosota*, suure tähega on vaid nimetustes olevad pärisnimed, nt *Irakin sota, Persianlahden sota, Kuuban kriisi* (Kielitoimiston ohjepankki). Need on samad põhimõtted, mida on taotlenud Eesti keelekorraldajad.

Mis saab edasi?

Nagu juba öeldud, ajaloosündmusel võib olla nimetus ja võib olla ka midagi nimelaadset, sagedasemad on nimetused. Ajaloosündmusele (või ka -perioodile) võib nimetuse anda toimumise aeg (*talvesõda, 1905. aasta revolutsioon, jüriöö ülestõus, madisepäeva lahing, oktoobri-revolutsioon, juunipööre, märtsiküüditamine, aprillirahutused, 1. detsembri riigipöördekatse*), koht (*jäälahing, põhjasõda, lahesõda, Liivi sõda, Vene-Jaapani sõda, Prantsuse revolutsioon, Kuuba kriis, Paju lahing, Balti kett*), kestus (*kolmekümneaastane sõda, saja-aastane*

sõda, kuuepäevane sõda), ulatus (*esimene ja teine maailmasõda, maailmarevolutsioon, suur rahvasterändamine*), osavõtjad (*laste ristisõda, dekabristide ülestõus*), eesmärk (*vabadussõda, suur proletaarne kultuurirevolutsioon*), iseloom (*püha sõda, külm sõda, jätkusõda, kodusõda, laulev revolutsioon, samet-revolutsioon, vaikiv ajastu*), atribuutika (*oranž revolutsioon, rooside revolutsioon, rooside sõda, puuaiasõda*) jne. Sel moel liigituvad ajaloosündmused puhtalt nimetuste hulka: põhisõna näitab, mille hulka nimetatav sündmus kuulub (*sõda, lahing, revolutsioon, ülestõus, rahutused*), täiendsõna täpsustab.

Osajaloosündmustel, nagu juba eespool osutatud, on kujundlik liigisõna, nt *pronksiöö* pro *pronkssõduri teisaldamise öö rahutused*, *araabia kevad* pro *revolutsioonilaine araabia maades*, *pärtliöö* pro *hugenottide tapmine ööl vastu pärtlipäeva*. Kas see võib anda põhjuse käsitada neid nimetusi nimedena ning kas suurtäht haaraks sel juhul kaasa ka lahku kirjutatava põhisõna? Saaks ju kirjutada *Kristalliöö, Pärtliöö, Suur Pauk* või *Verine Pühapäev* (nagu nägi ette enne 2012. aasta otsust kehtinud reegel), kuid pikemais tekib tõrge, nt *Pikkade Nugade Öö*. Kui võtame aga eeskujuks tavalised piltlikud väljendid, nagu *must surm, raudne eesriie* või *suur vend*, võime kirjutada ühtviisi väiketähga nii uuemaid *araabia kevad* ja *pronksiöö* kui ka vanemaid *pärtliöö, kristalliöö, pikkade nugade öö, verine pühapäev, suur pauk*. Alati on võimalus mingil üksikjuhtumil kasutada eristusvahendina suurtähte (s.o kirjutada nimetust nimena), kuid sellised *ad-hoc*-peensused ei pea olema reeglitesse sisse kirjutatud.

Ajaloosündmuste püsikindlust markeriv esisuurtäht on erialapruugist kunagi üldkohustuslikku ortograafiasse kantud (EKG II: 367), kuid tänapäeva sündmusrohkes maailmas ei ole erialateadmisi eeldava malli rakendamine üldkeelele enam jõukohane. Seetõttu võeti üldkeeles ette mallide arvu vähendamine ning nüüd, neli aastat hiljem,

pole põhjust toonase otsuse üldpõhimõtetes kahelda. Kirjutajaid olgu aga lubatud, nagu juba eespoolgi, jagada reegli rakendamise astmete järgi kolmeks: kes praegu õpib, kirjutagu *vabadussõda* (ning *laulev revolutsioon* ja *pronksiöö* ja nii edasi); see, kes on õppinud vana reeg-

li järgi, otsustagu oma eratekstides ise, kas kirjutab *Vabadussõda* või *vabadussõda*; kes on aga ajaloolane, kirjutagu *Vabadussõda* või *Eesti vabadussõda* – või kas või *vabadussõda*.

MAIRE RAADIK

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus.
- Ajalosündmuste algustäheortograafia. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 11. VI 2012. Selgitanud Urve Pirsu. <http://www.emakeeleselts.ee/keeleteoimkond.htm>.
- Ajalosündmuste nimetuste õigekiri. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 16. XI 2012. <http://www.emakeeleselts.ee/keeleteoimkond.htm>.
- Avalik pöördumine Emakeele Seltsi poole seoses ajalosündmuste õigekirjaga. – Eesti Päevaleht 29. VIII 2012.
- EKG II = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt peatoimetajana, Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.
- Erelt, Tiiu 1995. Eesti ortograafia. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Tiiu 2000. Algustäheortograafiast ja jutumärkidest. – Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel. Tallinn: Emakeele Selts, lk 14–19.
- Erelt, Tiiu 2016. Eesti ortograafia. Viies, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EÕS = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“ II, täiendatud ja parandatud trükk. III köide. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1937.
- Kask, Arnold 1937. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsuseid. – Eesti Keel, nr 7–8, lk 228–234.
- Kask, Arnold 1970. Eesti kirjakeele ajaloo 2. osa. Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateeder. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kielitoimiston ohjepankki. Kotimaisten kielten keskus. <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/>.
- Oikeinkirjoitusopas 2013 = Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas. 11. painos. Päätoimittaja Salli Kankaanpää. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 171. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Raadi, Maire 2016. Õigekirjaspikker: eesti keele põhireeglite kogumik. Toim Tiiu Erelt. Tartu: Atlex.
- Saareste, Andrus 1935. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsuseid. – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 225–226.
- Saari, Henn 1974. Algustähe ja jutumärkide reeglistamise alused. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 649–660.
- Valgma, Johannes, Remmel, Nikolai 1968. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus.
- Vääri, Eduard 1976. Eesti keele õpik keskkoolile. 7. trükk. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1976 = Õigekeelsussõnaraamat. Toim Rein Kull, Erich Raiet. Koost Tiiu Erelt, Rein Kull, Valve Põlma, Kristjan Torop. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.